

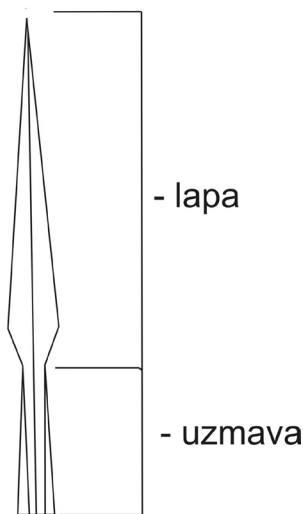
Rūdolfs Brūzis

ŠĶĒPU GALI AR SKALDŅOTU UZMAVU LATVIJAS 14.–16. GS. ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Latvijas vēsturē laiks no 14. līdz 16. gadsimtam iezīmīgs ar biežu un aktīvu karadarbību, kurā viens no svarīgākajiem primārā uzbrukuma ieročiem bija šķēps. Par vēlā dzelzs laikmeta karavīra bruņojumu krievu ieroču pētnieks A. Arcihovskis raksta: “Ne katram karavīram bija zobens, taču bez šķēpa viņš nebija karavīrs,”¹ – un līdzīgi var teikt par viduslaikiem, kad šķēpa nozīme pat palielinājās.

Šķēps ir duramais ierocis, kurš sastāv no 1–3,5 m gara koka kāta, kam galā piestiprināta asa smaile. Jau kopš paleolīta šķēps kā ierocis lietots karadarbībā gan tuvciņā duršanai, gan tālciņā mešanai, medībās, arī kā simbolisks reprezentācijas priekšmets svinīgos pasākumos, piemēram, miera slēgšanā, kad ar šķēpiem apmainījās, vai miera laušanā, kad tos nosūtīja atpakaļ.² Dzelzs laikmetā parādījās dzelzs šķēpu gali, viduslaikos šķēps lietots arī bruņinieku turnīros un kā statusa simbols. Plašākā šķēpa izplatība un formu daudzveidība Latvijā vērojama dzelzs laikmetā, bieži tie sastopami arī viduslaiku arheoloģiskajā materiālā.

Rakstā tiks apskatīta arheoloģiski konstatējamā ieroča daļa – dzelzs uznavas šķēpu gali. Tie sastāv no kaujas daļas – lapas un iekātojuma daļas – uznavas (1. att.). Šķēpu galu formas atšķirības izmanto to tipoloģijas izveidei. Latvijas viduslaiku pieminekļu arheoloģiskās pētniecības gaitā muzeju krātuvēs šķēpu gali savākti pāri simt eksemplāriem, bet šajā rakstā analizēts tikai viens tips – šķēpu gali ar skaldņotu uznavu.

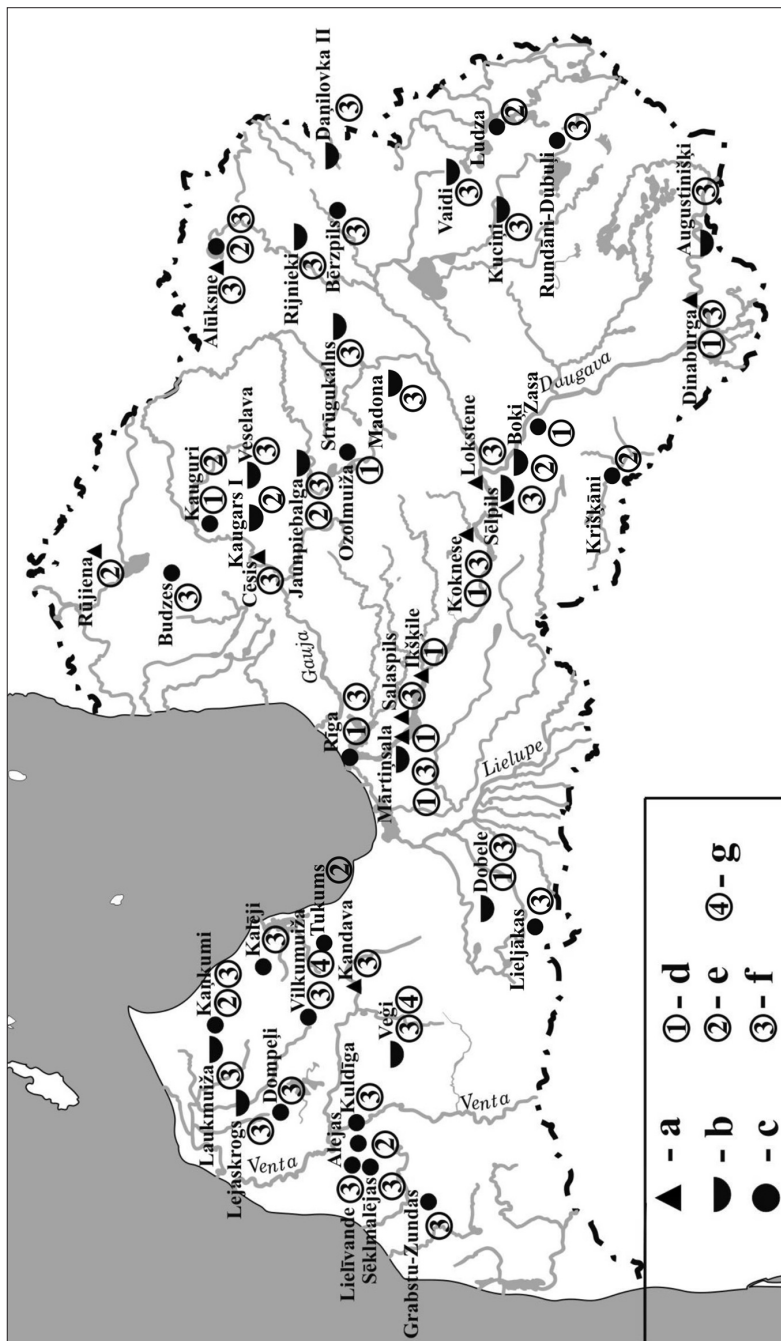
1. att. Uznavas šķēpa gala daļas

Jau 12.–13. gs. Eiropas zemēs tika lietoti masīvie uzmavas šķēpu gali ar rombveida vai lancetveida lapu. Kaujas durošā triecienu dēļ šķēpa gala lapa bieži vien bija pakļauta lieces piepūlei, tādēļ tai bez asajām lapas griezējšķautnēm vajadzēja lielu pretestību garenliecei.³ No 13. gs. vidus un 14. gs., kad Eiropā aizvien straujāk sāka izplatīties plāksņveida aizsardzības bruņojums,⁴ radās nepieciešamība arī pēc izturīgākiem duramieročiem. Attīstoties aizsardzības apbruņojumam, līdztekus iepriekš izmantotajiem masīvajiem apaļās uzmavas šķēpu galiem parādās šķēpi ar skaldņotu uzmavu.⁵ Šādas uzmavas veidoja, pagarinot lapas abas griezējšķautnes un abas vidusšķautnes līdz uzmavas galam un sametinot to ar lapu. Līdz ar skaldņoto uzmavu šķēpa gals kļuva tehniski viengabalaināks, lapai paredzēto triecienu šķautnes “izlīdzināja” pa uzmavu un visu kātu. Tāpat šāda skaldņota uzmava palielināja iekātojuma stiprību, īpaši pielāgojoties arī bruņu caurduršanai.⁶ Taču uzmavas un lapas garuma attiecība joprojām saglabājās līdzīgi kā iepriekš – 12.–13. gs., t.i., 1: 1,5–2.⁷ Šajā rakstā pirmo reizi dota Latvijas 14.–16. gs. šķēpu galu ar skaldņotu uzmavu tipoloģija un noteikts to datējums.

PĒTNIECĪBAS VĒSTURE

Pievēršoties skaldņotās uzmavas šķēpu galu pētniecībai, viens no retajiem apkopojošajiem darbiem, kurā skarti šie ieroči, ir arheologa M. Atgāža doktora disertācija, kas veltīta vēlā dzelzs laikmeta ieroču formām.⁸ Tajā analizēti 15 skaldņotās uzmavas šķēpu gali no 9 atradumu vietām, datējot šos ieročus ar laiku no 13./14. gs. mijas līdz 16. gs., tomēr sīkāk to iedalījums nav izvērstš.⁹ Pēc šķēpu galu formas M. Atgāzis izveidojis arī šo ieroču tipoloģiju, kurā pēdējais – G tips apvieno skaldņotās uzmavas šķēpu galus.¹⁰

Saistībā ar izgatavošanas materiālu skaldņotās uzmavas šķēpu galus savos darbos raksturojis senās metalurģijas pētnieks A. Anteins.¹¹ Šķēpu atradumi īsi pieminēti arī citu Latvijas arheologu darbos, bet nav sīkāk analizēti.¹² Savukārt no kaimiņzemju pētniekiem plašāk skaldņotās uzmavas šķēpu galus apskatījis krievu arheologs un ieroču pētnieks A. Kirpičņikovs savas disertācijas autoreferātā par karamākslu Senajā Krievzemē,¹³ izvērstākā formā – arī monogrāfijā par senkrievu ieročiem.¹⁴ Autors skāris skaldņotās uzmavas šķēpu galu hronoloģijas problemātiku, kaujas taktikas īpatnības, kā arī aprakstījis atsevišķus šī šķēpu galu tipa atradumus.¹⁵ Jāmin arī krievu arheologa un ieroču pētnieka A. Medvedjeva Novgorodas ieroču materiālam veltītais raksts, kurā autors pievērš uzmanību arī skaldņotās uzmavas šķēpu galiem, to hronoloģijai.¹⁶ Tāpat šie ieroči tiek pieminēti lietuviešu,¹⁷ somu¹⁸ un igauņu¹⁹ pētnieku darbos.

2. att. G tipa šķēpu galu atradumu vietas Latvijā: a – dzīvesvietas; b – apbedījumu vietas; c – savrupatradumi; d – G 1 varianta šķēpu galu apzīmējums; e – G 2 varianta šķēpu galu apzīmējums; f – G 3 varianta šķēpu galu apzīmējums; g – G 4 varianta šķēpu galu apzīmējums

AVOTU APSKATS

Rakstā kā avoti izmantoti 102 Latvijas muzeju krātuvēs glabātie arheoloģiskie atradumi – skaldņotās uzmavas šķēpu gali, kas iegūti 54 arheoloģiskajos pieminekļos un savrupatradumu kompleksos (2. att.). 19. gs. otrās puses – 20. gs. sākuma kolekcijās apzināti astoņi G tipa šķēpi, 20. gs. 20.–30. gados atrasti 25 šķēpi, lielākais šo ieroču skaits iegūts izrakumos pēc Otrā pasaules kara – 60 eksemplāri, savukārt no 1991. gada līdz 2007. gadam veiktajos izrakumos un kā savrupatradumi iegūti deviņi skaldņotās uzmavas šķēpu gali. Lielākā daļa šo ieroču glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā, vairāki arī Cēsu vēstures un mākslas muzejā, Jelgavas vēstures un mākslas muzejā, Latvijas Kara muzejā, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, Talsu novada muzejā, Ventspils vēstures muzejā, Valmieras, Jēkabpils, Madonas, Rēzeknes, Tukuma novadpētniecības muzejos, kā arī Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē.

No rakstā aplūkotojām šķēpu galiem 21 atrasts viduslaiku dzīvesvietās (Alūksnes, Cēsu, Dinaburgas, Ikšķiles, Kandavas, Kokneses, Lokstenes, Mārtiņsalas, Salaspils, Rūjienas un Sēlpils pilis, kā arī Ikšķiles lībiešu ciema vietā), 30 šķēpu gali konstatēti viduslaiku apbedījumu vietās (Augustinišķu kapsētā, Šķilbēnu Daņilovkas II uzkalniņu kapulaukā, Dobeles kapsētā, Jaunpiebalgas uzkalniņu kapulaukā, Kuciņu, Dundagas Laukmuižas, Puzes Lejaskroga, Madonas, Mārtiņsalas, Balvu Rijnieku, Sēlpils, Dzelzavas Strūgukalna, Vaidu, Valgales Veģu un Veselavas kapsētu kapu inventāros), savukārt 51 iegūts kā savrupatradums (Ābeļu Boķu, Kaugara I, Puzes Lejaskroga, Rīgas Pļavniekkalna, Dzelzavas Strūgukalna, Vaidu, Valgales Veģu, Talsu Vilkmuižas ezera apbedījumu vietās, Kurmāles Aleju, Ugāles Dompeļu, Īvandes Lielīvandes, Vandzenes Kalēju, Dundagas Kaņķumu, Kuldīgas Mežmuižas, Turlavas Sēklmalēju un Grabstu Zundu savrupatradumu kompleksos, kā arī Aknīstes Krišķānos, Alūksnē, Abrenes Bērzpili, Ičas upes krastā, Bērzaines pagasta Budzēs, Valmieras Kauguru pagastā, Kuldīgas pilsētā, Naudītes Lieljākās, Liezēres Ozolmuižā, Ludzas pilsētā un Lielā Ludzas ezera krastā, Rēzeknes Rundānos–Dubuļos, Rīgā, Finanšu ministrijas ēkas būvlaukumā, Tukuma apkārtnē, Jēkabpils Zasas pagastā).

SKALDŅOTĀS UZMAVAS ŠĶĒPU GALU
TIPOLOĢISKĀ ANALĪZE

Kā jau minēts, skaldņotās uzmavas šķēpu gali atbilst M. Atgāža izstrādātās tipoloģijas G tipam. Jāuzsver, ka 14.–16. gs. šķēpu lapām nav izteiktas formas atšķirības – raksturīga ir pret smaili gari stiepta, romba formas lapa, bet uzmavām ir dažāds izveidojums, kurš atšķiras

pēc skaldņu skaita – tās ir no četrām līdz desmit. Šajā rakstā aplūkoti 14.–16. gs. šķēpu gali tipoloģiski iedalīti četros variantos atkarībā no skaldņu skaita uznavā. G 1 varianta šķēpu galu uznavām ir četras skaldnes, G 2 – sešas, G 3 – astoņas, bet G 4 varianta šķēpu galu uznavām – 10 skaldnes. Pēc skaldņu skaita iespējams noteikt arī šo ieroču datējumu, kas tiks minēts katra varianta aprakstā.

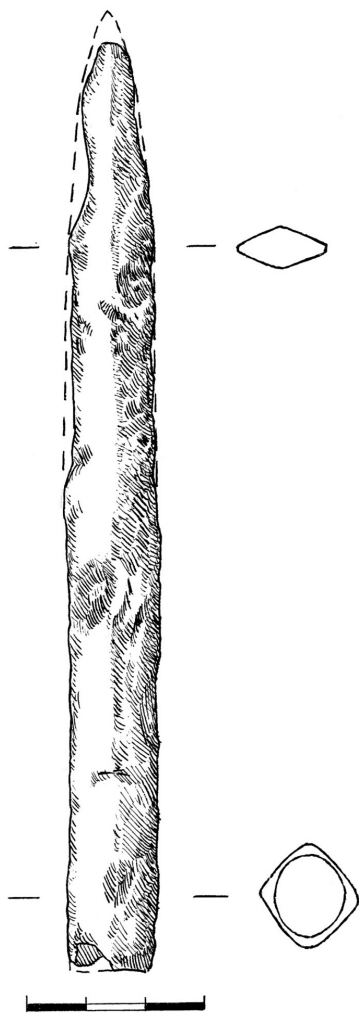
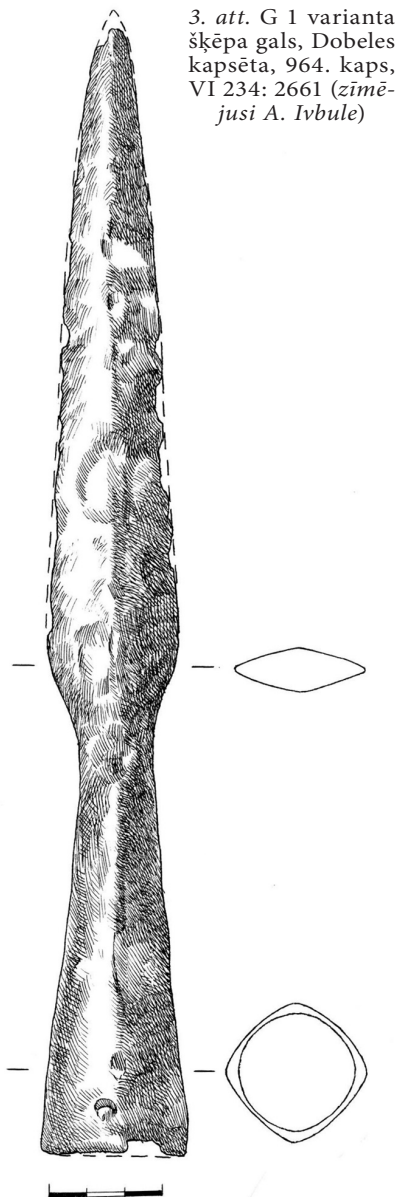
G 1 variantu – šķēpu galus ar četrskaldņotu uznavu – pārstāv 13 eksemplāri. Tie iegūti Dinaburgas,²⁰ Ikšķiles,²¹ Kokneses²² un Mārtiņsalas²³ piļu, kā arī Ikšķiles lībiešu ciema vietas²⁴ arheoloģiskajā materiālā. No apbedījumu vietām šie šķēpi atrasti Dobeles kapsētas 964. kapa²⁵ un Mārtiņsalas kapsētas 212. kapa²⁶ inventārā. Četri G 1 varianta šķēpi iegūti kā savrupatradumi – Rīgā, Pļavniekkalna kapsētas apkārtnē,²⁷ Liezēres Ozolmuižā,²⁸ Kauguru pagastā, starp Līču un Iemetēju mājām,²⁹ un Jēkabpils Zasas pagastā.³⁰ Nebojāto eksemplāru garums ir 21–31,9 cm, lapu platums – 2–5,4 cm, svars – 119–329 grami.

G 1 varianta šķēpu gali iegūti galvenokārt Daugavas lībiešu apdzīvotajās teritorijās – kā dzīvesvietās, tā apbedījumu vietās. Jāmin, ka šie šķēpu gali (nebojātie eksemplāri) garumā nepārsniedz 23 cm, kamēr šķēps no Dobeles kapsētas (3. att.) ir masīvāks – tā garums ir 30 cm, lapas platums – 3,7 centimetri.³¹ No G 1 varianta ieročiem pēc izveidojuma atšķirīgs ir Ikšķiles lībiešu ciema vietā iegūtais šķēps³² – tam lapas vietā griezumā kvadrātveida pīķveidīgs smailis, pāreja uz uznavu neiezīmējas (4. att.). Šis ir t.s. bruņusitis, Latvijas teritorijā izplatīts jau kopš vēlā dzelzs laikmeta, visbiežāk ar apaļu uznavu.

Lai noteiktu G 1 šķēpu datējumu, ņemts vērā atradumu vietu pastāvēšanas laiks vai atradumu apstākļi. Dobeles kapsēta izmantota no 14. gs. otrās puses līdz 17. gadsimtam.³³ Salaspils Mārtiņsalas 212. kapā iegūto šķēpu Ē. Mugurēvičs attiecina uz laiku, sākot ar 13. gs.,³⁴ savukārt A. Žariņa to datē ar 13.–15. gadsimtu.³⁵ Precīzāk – ar 14. gs. otro pusi – 15. gs. sākumu Mārtiņsalas 212. kapa inventāru³⁶ datē tur atrastā pakavsakta ar naglu galvu galiem un sīki rievotu loku.³⁷ Jāpieņem, ka G 1 varianta šķēpi izmantoti 14. gs. otrajā pusē – 15. gs. sākumā.

G 2 variantu – šķēpu galus ar sešskaldņotu uznavu – pārstāv 12 eksemplāri. Tostarp trīs kā savrupatradumi iegūti Rūjienas pilī,³⁸ Ābeļu Boķu³⁹ un Kaugara⁴⁰ kapulaukos, viens – Jaunpiebalgas uzkalniņu kapulauka 4. kapā,⁴¹ savukārt astoņi – savrupatradumu kompleksos Dundagas Kaņkumos⁴² (5. att.), Kurmāles Alejās,⁴³ Alūksnes pilsētā,⁴⁴ Aknīstes Krišķānos,⁴⁵ Ludzas pilsētā,⁴⁶ Lielā Ludzas ezera krastā⁴⁷ un Tukuma apkārtnē.⁴⁸ To garums – 16,7–30,9 cm, lapas platums – 1,7–3,5 cm, svars – 162–181 grams.

Izmēros lielāki ir Rūjienas pilī un Jaunpiebalgas kapulaukā konstatētie šķēpu gali, kas pēc formas tuvi Dundagas Kaņkumos,⁴⁹ Alūksnes pilsētā⁵⁰ un Kauguros⁵¹ iegūtajiem eksemplāriem – tiem

ir pret smaili stiepta, rombveida lapa. Savukārt Kurmāles Alejās no G 2 varianta šķēpa saglabājusies tikai skaldņotā uzmava,⁵² bet otrs šeit atrastais šķēpa gals⁵³ pēc formas līdzīgs Ikšķiles lībiešu ciema vietā iegūtajam bruņusitim.⁵⁴ Šķēpu gali ar sešskaldņotu uzmavu

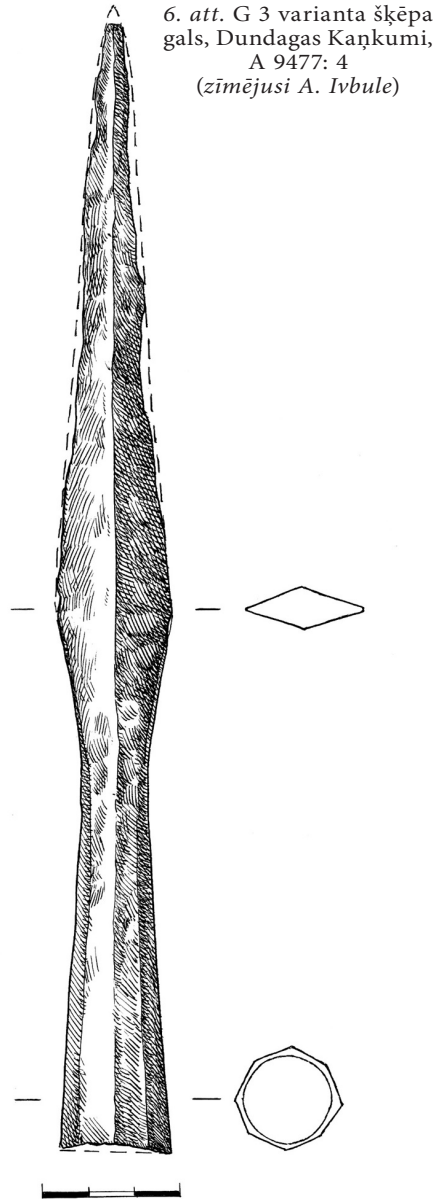
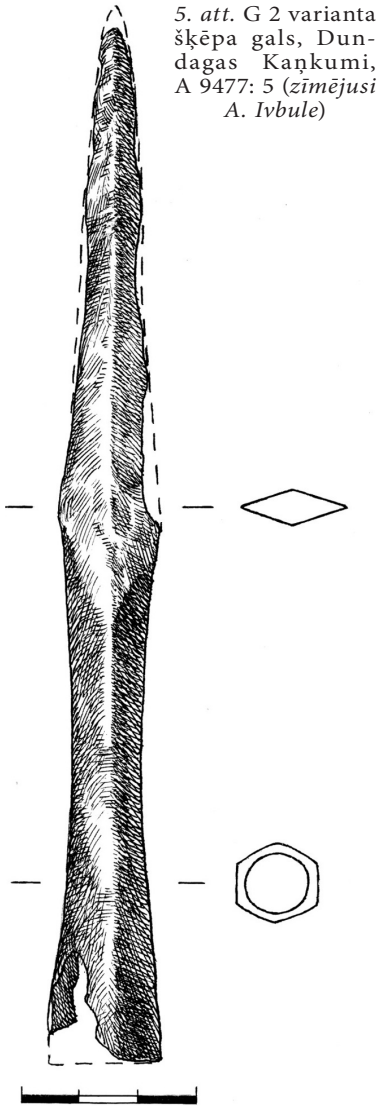
bijuši plašāk izplatīti Krievzemē, kur ar šādu uznavu aprīkoti masīvie universālās pielietojamības (medību, kaujas) šķēpi (krievu val. – *рогатина*),⁵⁵ kuri izmantoti no 12. gs. otrās puses līdz pat 17. gadsimtam.⁵⁶

Tikai viens G 2 varianta eksemplārs atrasts datējamā slēgtā kompleksā – Jaunpiebalgas kapulauka 4. kapa inventārs pēc tajā atrastā kaula cirvja⁵⁷ datējams ar 14. gs.,⁵⁸ līdz ar to jāpieņem, ka G 2 varianta šķēpi izmantoti 14. gadsimtā.

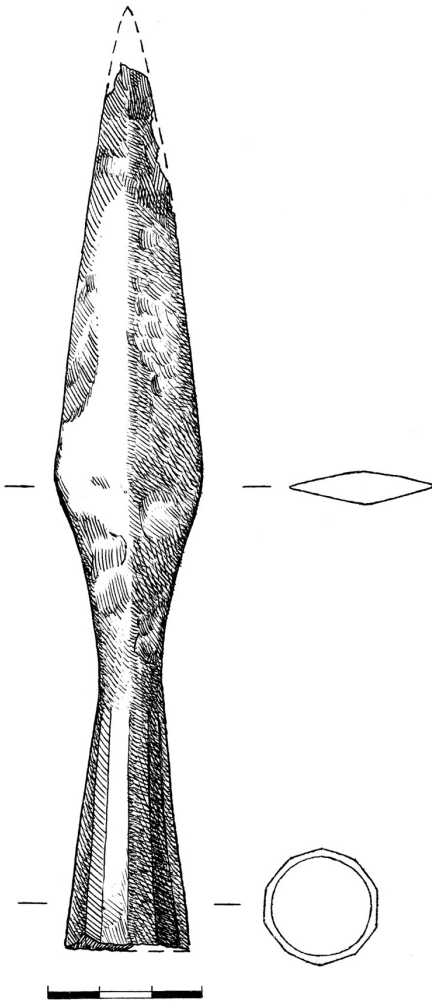
G 3 varianta šķēpu gali ar astoņskaldņotu uznavu (6. att.) atrasti visvairāk – 72 eksemplāri. Tie iegūti Alūksnes,⁵⁹ Cēsu,⁶⁰ Dinaburgas,⁶¹ Kandavas,⁶² Kokneses,⁶³ Lokstenes,⁶⁴ Mārtiņšalas,⁶⁵ Salaspils⁶⁶ un Sēlpils⁶⁷ pilis, apbedījumu vietās – Augustinišķu,⁶⁸ Šķilbēnu Daņilovkas II uzkalniņu kapulaukā,⁶⁹ Dobeles kapsētā,⁷⁰ Jaunpiebalgas uzkalniņu kapulaukā,⁷¹ Kuciņu,⁷² Dundagas Laukmuižas,⁷³ Puzes Lejaskroga,⁷⁴ Madonas,⁷⁵ Balvu Rijnieku,⁷⁶ Sēlpils,⁷⁷ Dzelzavas Strūgukalna,⁷⁸ Vaidu,⁷⁹ Valgales Veģu⁸⁰ un Veselavas⁸¹ kapsētās. Kā savrupatradumi šie ieroči konstatēti Abrenes Bērzpilī,⁸² Bērzaines Budzēs,⁸³ Kuldīgas pilsētā,⁸⁴ Rīgā, Finanšu ministrijas ēkas būvlaukumā 1938. gada zemes darbos,⁸⁵ Puzes Lejaskroga,⁸⁶ Dzelzavas Strūgukalna⁸⁷ un Vaidu⁸⁸ kapsētās un Talsu Vilkmuižas ezera apbedījumu vietā,⁸⁹ Ugāles Dompļos,⁹⁰ Vandzenes Kalējos,⁹¹ Dundagas Kaņķumu savrupatradumu kompleksā,⁹² Īvandes pagasta Lielivandē,⁹³ Naudītes Lieljākās,⁹⁴ Kuldīgas Mežmuižā,⁹⁵ Turlavas Sēklmalējās,⁹⁶ kā arī Alūksnes apkārtnē,⁹⁷ Rēzeknes Rundānos–Dubuļos⁹⁸ un Grabstu Zundās.⁹⁹

Šī varianta veselo, nebojāto šķēpu galu kopējais garums ir no 16 līdz 38 cm, lapas platums – no 2 līdz 5 cm, svars – no 116 līdz 580 gramiem. Lielākajai daļai šī varianta šķēpu galu kopējais garums nepārsniedz 25 centimetrus. Masīvākie G 3 varianta atradumi iegūti Dobeles kapsētā,¹⁰⁰ Jaunpiebalgas uzkalniņkapu apbedījumos,¹⁰¹ Dundagas Laukmuižas,¹⁰² Dzelzavas Strūgukalna¹⁰³ un Sēlpils kapsētās,¹⁰⁴ tie pārstāvēti arī ar trīs savrupatradumiem no Talsu Vilkmuižas ezera.¹⁰⁵ Kaut atšķiras šo ieroču izmēri (atsevišķu šķēpu galu garums sasniedz pat 38 cm), uznavas un lapas garuma attiecība iekļaujas G tipam raksturīgajās robežās (1: 1,5–2).

Arheoloģiskā konteksta ziņā nozīmīgi ir šķēpu galu atradumi kopā ar citām senlietām. Tā astoņskaldņotās uznavas šķēpa gals Šķilbēnu Daņilovkas uzkalniņu kapulauka jeb “Kara kapu” 1. žaļņikā¹⁰⁶ iegūts kopā ar dunci, kas bijis ar bronzu apkaltā ādas makstī, ar bronzas apkalumiem grezni rotātu jostu un zvārguli, bet arī ar sudraba Livonijas ārtīgu, kas datē šo šķēpa galu ar laikposmu no 14. gs. vidus līdz 15. gs. sākumam.¹⁰⁷ Puzes Lejaskroga kapsētas 101. kapa inventārā līdz ar šķēpa galu konstatētais Rīgas arhibīskapa Jaspera Lindes un Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga kaltais feniņš (1515–1521)¹⁰⁸ šo ieroči datē ar 16. gs. pirmo pusi.

Augustinišķu kapsētas 32. kapā G 3 varianta šķēps atrasts kopā ar bezbārdas cirvi¹⁰⁹ un dunci.¹¹⁰ Vaidu kapsētas visai bagātīgais 43. apbedījuma inventārs līdztekus šķēpam ietvēris vēl divas dzelzs jostas sprādzes, krama gabalu, dzelzs jostas apkalumus ar alvas platējumu,

7. att. G 4 varianta šķēpa gals, Valgales Veģu kapsēta, 8. kaps, A 8795: 2 (zīmējusi A. Ivbule)

zobena roktura pogu, cirvi, šujamadatu, dunci, pie dzelzs plāksnītes piestiprinātu krama gabalu.¹¹¹ Savukārt Kuciņu 23. uzkalniņa kapa inventārā bez G 3 varianta šķēpa gala bija arī ādas jostas ar bronzas apkalumiem fragments, jostas bronzas sadalitājs, bronzas zvārgulītis, nazis un cirvis.¹¹² Dundagas Laukmuižas 2. kapā šķēpa gals iegūts kopā ar cirvi, diviem piešiem (ar ritentiņiem), divām bronzas pakavsaktām, gredzenu, kramiem, šķīlamdzelzi un pieciem zvārgulīšiem,¹¹³ arī Jaunpiebalgas kapulauka 12. kapā šķēps¹¹⁴ atrasts kopā ar piesi.¹¹⁵

Savukārt par vienu no hronoloģiski jaunākajiem eksemplāriem var uzskatīt Cēsu pili 2001. gadā¹¹⁶ iegūto masīvo uzmavas šķēpa galu ar slaidu, lancetveida lapu, kurai izcelta vidusšķautne (šķēpa gala garums – 33 cm, lapas platums – 3,5 cm, uzmavas diametrs – 4 cm).¹¹⁷ Šim šķēpam Latvijas arheoloģiskajā materiālā analoga nav, taču plašākas paralēles rodamas vēlajā (16.–17. gs.) vācu zemju materiālā. Par visai drošu šī ieroča saistību ar vācu zemēm liecina arī meistara zīme – kvadrātiski iedziļinā-

jumi ar apakšā trīslapja formā izveidotu zīmi.¹¹⁸ Turklāt ap meistarmarku vietām konstatēta bronzas inkrustācija, kā arī kvadrātveida iedziļinājumi, kuros bronzā bijuši iekalti meistara iniciāļi. Šīs pazīmes ir tieša norāde uz vācu ieroču kalēju cunfšu produkciju.¹¹⁹ Gan izteiktā masivitāte, gan meistara zīme varētu norādīt, ka šis ierocis gatavots 16./17. gs. un līdz ar to jau pieskaitāms agro jauno

laiku šķēpu tālākām attīstības formām, piemēram, piķveidīgajiem duramierociem.

E. Šturms G 3 varianta šķēpu atradumu vietas datējis šādi – Valgales Veģu kapsētu ar 14. gs.,¹²⁰ Talsu Vilikumuižas ezera apbedījumus – ar 13.–14. gadsimtu.¹²¹ Savukārt kapu inventāri Augustinišķu,¹²² Sēlpils¹²³ un Šķilbēnu Daņilovkas¹²⁴ kapsētās par agrāko G 3 varianta šķēpu izmantošanas robežu liek uzskatīt 14. gadsimtu. Līdz ar to 13./14. gs. miju var pieņemt par senāko G 3 varianta šķēpu galu datējuma robežu, tie izgatavoti un lietoti vēl 16. gs., par ko liecina Cēsu pili iegūtais G 3 varianta šķēps,¹²⁵ kā arī Puzes 101. kapa inventāra datējums pēc monētām¹²⁶ ar 16. gs. pirmo pusi. Tātad G 3 varianta šķēpi izmantoti no 13./14. gs. mijas līdz 16. gadsimtam.

G 4 variantam piešķaitāmi šķēpu gali, kuru uzmavām ir desmit skaldnes. Latvijas arheoloģiskajā materiālā šo variantu pārstāv trīs visai masīvie šķēpu gali no Talsu Vilikumuižas ezera apbedījumu vietas,¹²⁷ kā arī šķēpa gals no Valgales Veģu 8. kapa¹²⁸ (7. att.). To garums ir 17–45 cm, lapas platums – 3–5 cm, svars – 85–356 gramī.

Veģu kapsētas 8. kapa inventārā šāds šķēps iegūts kopā ar citiem ieročiem: iedzītņa dunci, platasmens cirvi, arī ar šķiļamdzelzi.¹²⁹ Līdzīgs desmitskaldņotas uzmavas šķēpa gals konstatēts Muntovo (Polija) kapulauka 47. apbedījumā, taču tas saistāms ar hronoloģiski daudz agrāko Bogačevas kultūru (lai gan pēc formas šis ierocis īpaši neatšķiras no viduslaiku G tipa šķēpiem).¹³⁰ Tā kā G 4 variantam citas hronoloģiskas paralēles kaimiņzemju arheoloģiskajā materiālā nav zināmas, ļoti iespējams, šie četri ieroči Latvijas 14. gs. arheoloģiskajā materiālā pārstāv kādu skaldņotās uzmavas šķēpu galu vietējās attīstības variantu.

Vienīgais G 4 varianta šķēps slēgtajā kompleksā iegūts Valgales Veģu kapsētas 8. kapā, ko E. Šturms datējis ar 14. gs.,¹³¹ savukārt skaldņoto šķēpu galus no Vilikumuižas ezera E. Šturms datē ar 13.–14. gs.,¹³² bet M. Atgāzis – ar 14. gadsimtu.¹³³ Tātad par šī varianta izmantošanas periodu jāpieņem viss 14. gadsimts.

IZGATAVOŠANAS MATERIĀLS

Skaldņotās uzmavas šķēpu galu lielākā daļa izgatavota no dzelzs, bet atsevišķi eksemplāri, kas atrasti Sēlpils pilī, Veģu kapsētas 5. un 9. apbedījumā, Vilikumuižas ezerā, Lielivandē un Grabstu Zundās, kalti no damascētā tērauda. G 3 variantam piederīgie Veģu kapsētas 5. un 9. kapā, Lielivandē un Grabstu Zundās iegūtie šķēpi, līdzīgi kā G 4 variantam piederīgais Talsu Vilikumuižas šķēpa gals, uzskatāmi par vienkāršākajiem, vietējas izcelsmes atdarinātiem damascētā tērauda ieročiem. Kā konstatējis senās metalurģijas pētnieks A. Anteins, šo šķēpu metāla sastāvā nav sastopams neviens no legējošajiem (hroms, niķelis, tērauds) elementiem.¹³⁴ Tas liecina par šo ieroču vietēju

izgatavošanu, datējot tos, vēlākais, ar 14. gs.,¹³⁵ ko apliecina arī G 3 un G 4 varianta datējums. Savukārt Sēlpilī iegūtais damascētais G 3 varianta šķēpa gals, kas datējams ar 15.–16. gs., jāuzskata par importētu ieroci.

IZPLATĪBA LATVIJAS TERITORIJĀ

Kā redzams 2. attēlā, skaldņotās uzmavas šķēpu gali iegūti visā Latvijas teritorijā, taču skaitliski vairāk – Rietumlatvijā, tieši Ziemeļkurzemē. Šajā reģionā šķēpu gali lielākā skaitā atrasti 14. gs. ugunskaļos vai kā savrupatradumi, kas skaidrojams ar to, ka Kurzemē ieroču līdzdošana apbedīšanas tradīcijās saglabājas ilgāk, paralēli kremācijas paražām. Savukārt Austrumlatvijā skaldņotās uzmavas šķēpu galu atradumi ir retāki – skaitliski vairāk tie sastopami Daugavas lejteces viduslaiku piļu arheoloģiskajā materiālā. Jāuzsver arī, ka šeit vienlaikus lietots vēlīnais apaļās un skaldņotās uzmavas šķēpu galu tips ar masīvākām lapām. G 1 varianta šķēpu gali raksturīgi Daugavas krasu viduslaiku arheoloģiskajiem pieminekļiem, G 4 varianta šķēpi – Ziemeļkurzemes reģionam. Austrumlatvijā iegūti pārsvarā G 3 varianta, retāk – G 1 un G 2 varianta šķēpu gali, savukārt Rietumlatvijā – pārsvarā G 3, retāk – G 1, G 2 un G 4 varianta šķēpu gali.

ŠĶĒPU LIETOŠANA KAUJĀ

Šķēps bija efektīvs pirmā uzbrukuma ierocis. Skaldņotās uzmavas šķēpu gali pieskaitāmi tuvciņas ieročiem, taču nav izslēdzama izmēros mazāko šķēpu kā metamo ieroču lietošana tālcīņā. Tomēr kā metamie ieroči labāk derēja vieglāki šķēpu gali, kam veidota slaida, šaura lapa.

Jāuzsver, ka uzmavas šķēpu gali apbedījumu inventāros bieži iegūti kopā ar citiem uzbrukuma ieročiem – dunciem, zobeniem un cirvjiem. Valgales Veģu kapsētas 5., 9. un 13. kapā skaldņotās uzmavas šķēpu gali atrasti kopā ar cirvjiem,¹³⁶ Šķilbēnu Daņilovkas II uzkalniņu kapulauka 1. žaļņika kapā,¹³⁷ Dobeles kapsētas 1308. apbedījumā¹³⁸ un Sēlpils kapsētas 126. kapā¹³⁹ skaldņotās uzmavas šķēpi iegūti kopā ar dunciem, Augustinišķu kapsētas 32. kapā,¹⁴⁰ Kuciņu kapulauka 23. uzkalniņā¹⁴¹ un Jaunpiebalgas kapulauka P. II uzkalniņa apbedījumos¹⁴² – kopā ar dunciem un cirvjiem, Dundagas Laukmuīžas kapsētas 2. kapā – kopā ar cirvi,¹⁴³ Vaidu kapsētas 43. apbedījumā – kopā ar zobena roktura pogu, cirvi un dunci.¹⁴⁴ Savukārt Ugāles Dompēlos savrupatradumu kompleksā iegūtais G 3 varianta šķēps bijis iedzīts cirvja pietā.¹⁴⁵

Minētie kapu inventāri norāda uz šķēpa kā primārā ieroča nozīmi karavīra apbruņojumā. Proti, pēc kaujas ievadīšanas ar šķēpu, nonākot līdzīgi apbruņota pretinieka tiešā tuvumā, tā tika turpināta ar zobenu, kaujas cirvi vai dunci.

Savukārt šķēpu galu atradumi viduslaiku dzīvesvietu arheoloģiskajā materiālā vairāk saistās ar nozaudētiem vai kaujās bojātiem ieročiem. Tieši bojātie G tipa šķēpi var liecināt par šo ieroču lietošanu viduslaiku kaujās. Šeit jāmin trīs Dinaburgas pili atrastie šķēpu gali, no kuriem vienam nolauzta lapas smaile,¹⁴⁶ otram – uzmava,¹⁴⁷ bet trešajam – visa lapa.¹⁴⁸ Ikšķiles lībiešu ciema vietā iegūta deformēta skaldņotā šķēpa gala uzmava,¹⁴⁹ Lokstenes pili – uzmava,¹⁵⁰ Mārtiņsalas pili – tikai fragmentāra uzmava.¹⁵¹ No šiem bojātajiem ieročiem trīs ir bijuši astoņskaldņotās uzmavas šķēpu gali, trīs – četrskaldņotās uzmavas šķēpu gali. Bojāto šķēpu materiāls ir pārāk mazs, lai izdarītu vispārīgus secinājumus par kāda varianta lielāku kaujas nespējību. Tomēr minētie atradumi liecina, ka arī skaldņotās uzmavas nav ļāvušas pilnībā izsargāties no šķēpu galu deformācijas vai lūšanas kaujas gaitā. Līdz ar to, attīstoties aizsardzības bruņojumam un kaujas taktikai, 16. gs. otrajā pusē – 17. gs. sākumā G tipa šķēpus sāk nomainīt šķēpi ar diviem izlaidumiem, kas šī ieroča iekātojumu padara vēl efektīvāku.

Diemžēl Latvijā atrastajiem šķēpiem nav saglabājušies kāti, kas ļautu spriest par to lietojumu infantērijā vai kavalērijā. Kā minējis A. Kirpičņikovs, kājnieku šķēpa garums bijis 180–200 cm, savukārt kavalērista ieroča garums varēja sasniegt pat vairāk nekā trīsarpus metru (360 cm).¹⁵²

Uz atsevišķu skaldņotās uzmavas šķēpu galu iespējamo lietojumu kavalērijā norāda četri apbedījumi – Jaunpiebalgas kapulauka P. II uzkalniņa kaps un 12. kaps, Valgales Veģu 9. kaps un Dundagas Laukmuižas 2. kaps –, kuru inventārā šķēpu gali iegūti kopā ar jātnieka piešiem. Minēto šķēpu lapas pēc formas ir slaidas, ar salīdzinoši šauriem pleciem. Pēc A. Kirpičņikova uzskatiem, tādi šķēpi raksturīgi tieši jātnieku apbruņojumam.

Atsevišķi tika apskatīti šķēpi ar piķveida smaili jeb t.s. bruņusiši. Kopš vēlā dzelzs laikmeta tos lietoja cīņai pret bruņukreklos tērptiem pretiniekiem. Tomēr griezumā kvadrātiskā piķveida smaile varēja būt efektīva arī pret 14. gs. izmantotajām plāksņu bruņām, kas noteica bruņusīšu izveidojumā lietotās skaldņotās uzmavas, paralēli 14. gs. sākumā pastāvēt arī apaļo uzmavu bruņusīšiem.¹⁵³

Šķēpu esamību smagi bruņota jātnieka ieroču komplektā apstiprina rakstītie avoti – katrs Zobenbrāļu ordeņa bruņinieks, uzsākot dienestu, no ordeņa saņēma trīs zirgus, vairogu, zobenu, šķēpu un vāli.¹⁵⁴

Savukārt kājnieku ieročiem var tikt pieskaitīti šķēpi ar platu lapu, kas tika lietoti pret pretinieka zirgiem.¹⁵⁵ Arī rakstīto avotu ziņas par kājnieku lietotajiem šķēpiem ir plašākas. Tā kādā Rīgas prāvesta rakstā rātei 1475. gada 30. septembrī teikts, ka “Zemgales krasta zemnieki ar 20 zirgiem, jāšus un kājām, apbruņoti vairogiem un šķēpiem”, uzbrukuši prāvesta muižkungam.¹⁵⁶

16. gs. gaitā, risinoties bruņojuma unifikācijas procesiem, šķēps kļuva par galveno, nereti pat vienīgo viegli bruņotā kājnieka uzbrukuma ieroci. Par šķēpa kā vienīgā ieroča izmantošanu liecina Rennera hronika, kur minēts, ka ordenis un bīskaps 16. gs. iesauca katru trešo ieročus nest spējīgo vīru jāšus vai kājām, pie kam katrs no šiem zemniekiem – karavīriem bijis apbruņots ar šķēpu un bruņukreklu.¹⁵⁷ 1583. gadā kāds A. Oborskis (acīmredzot poļu karaspēka izlūks) ziņojis par Piltenes karaspēku, kas devies pretī poļiem: “[karaspēkā] bija 80 vācu jātnieku, 30 apbruņotu kājnieku karakalpu, 400 latviešu strēlnieku, no kuriem daļa bija apbruņota arī ar šķēpiem un daļa ar zemnieku ieročiem”.¹⁵⁸ Aprakstot Livonijas karu (1558–1582), Brēmenes notārs hronists Johans Renners savā deviņu sējumu vēsturē min, ka Cēsu šafers (saimniecības pārzinis) devies pret krievu karaspēku kopā ar 105 zirgiem, 500 latviešu karavīriem un 8 lielgabaliem, pie kam latvieši bijuši ietērpti bruņās, ar šķēpu rokās.¹⁵⁹ Šīm rakstīto avotu ziņām paralēles arheoloģiskajā materiālā velkamas ar masīvākajiem šķēpu galiem, piemēram, ar Dundagas Laukmuīžas, Talsu Vilkumuižas, Sēlpils kapsētās, kā arī Cēsu pilī iegūtajiem šķēpu galiem.

SECINĀJUMI

Skaldņotās uzmavas šķēpi Latvijas arheoloģiskajā materiālā parādījās 13./14. gs. mijā, bet to vislielākā formu daudzveidība novērojama 14. gs., kad sastopami četri to varianti. Attīstoties aizsardzības bruņojumam un ar skaldņoto uzmavu iegūstot drošāku iekātojumumu, šie šķēpi kā jātnieku, tā kājnieku apbruņojumā lietoti līdz 16. gs. beigām. G tipa šķēpu atradumi Latvijā liecina par apbruņojuma unifikācijas tendencēm 14.–16. gs., kad viena šķēpu galu tipa plašāku izplatību noteica ne tikai attīstītā ieroču tirdzniecība, bet arī noteikta vietējo iedzīvotāju saistība ar Livonijas militāro varu – Livonijas ordeni un šķēpu vietēju atdarinājumu izgatavošana. Tomēr G tipa šķēpu galu vairāku variantu sastopamība Latvijas arheoloģiskajā materiālā liecina par zināmu variāciju saglabāšanos šo duramieroču vidū. Kā jau minēts, G 3 varianta šķēpu galus ar astoņskaldņotu uzmavu pārstāv visvairāk atradumu un tie lietoti visilgāk – no 13./14. gs. mijas līdz 16. gadsimtam. Turpretī trīs pārējie varianti atrasti mazāk un lietoti īsāku laiku. G 1 variants ar 4 uzmavas skaldnēm, G 2 variants ar 6 skaldnēm un G 4 variants ar 10 skaldnēm Latvijas arheoloģiskajā materiālā sastopams 14. gs.

Skaldņotās uzmavas šķēpu gali izplatīti gan Rietumeiropā, gan Skandināvijā, gan Krievijā, tāpēc tos grūti saistīt ar kādu noteiktu izcelsmes reģionu. Taču ir skaidrs, ka Latvijas arheoloģiskajā materiālā pārstāvētajiem ieročiem tuvākās paralēles meklējamas tieši vācu zemēs, ar kurām bija saistīta Livonijas militārā vara – Livonijas

ordenis. Tomēr nevar noliegt arī vietēju G tipa šķēpu variantu attīstību, par ko liecina vietēji damascētie ieroči, G 4 varianta šķēpi ar desmitskaldņotu uzmavu, kā arī šķēpi ar pīķveida smaili.

Jāatzīmē, ka skaldņotās uzmavas šķēpu gali Eiropas zemēs tikuši lietoti arī daudz agrāk. Tā, piemēram, 2.–5. gs. ģermāņu apbedījumos teritorijās starp Vēzeri un Oderu iegūti angonveida (t.i., ar atkarpēm) skaldņotās uzmavas šķēpu gali, kuriem paralēles rodamas arī Skandināvijas arheoloģiskajā materiālā.¹⁶⁰ Austrumeiropā 2.–6. gs. šķēpu gali ar skaldņotu uzmavu bijuši raksturīgi arī Pševorskas, Bogačevas un Sudovijas kultūrām, kur iegūti apbedījumu inventāros.¹⁶¹ Šādi šķēpu gali pārstāvēti arī Lietuvas 9.–10. gs. arheoloģiskajā materiālā.¹⁶² Latvijā skaldņotās uzmavas šķēpu gali saistāmi ar 14.–16. gs., taču arī vēlajā dzelzs laikmetā (Daugmales kapulauks, 3. kaps¹⁶³) reizēm parādās skandināviskas izcelsmes šķēpu gali, kuriem skaldņots ir tikai pats uzmavas kakls pārejā uz lapu.

Tomēr šos hronoloģiski agrākos šķēpu galus no viduslaiku perioda ieročiem atšķir to kaujas daļas – lapas formas. Agrajiem šķēpiem tās ir daudzveidīgākas: angonveida, rombveida, lancetveida (gan masīvas, gan slaidas), turklāt šo ieroču lapām visbiežāk raksturīga ļoti izteikta vidusšķautne. Savukārt viduslaiku šķēpu galiem lapas veidotas pret smaili stiepta romba formā, ar izteiktiem pleciem, izteiktas vidusšķautnes nav – lapas griezumā ir rombveida.

Apskatot G tipa šķēpu galu atradumu vietas Latvijas teritorijā, jādomā, ka Livonijas perioda nocietinājumos šie atradumi saistīti ar nozaudētiem, kā arī kaujās bojātiem ieročiem. Savukārt viduslaiku bagātie apbedījumi liecina, ka šķēps bijis ne tikai rakstītajos avotos minētais “zemnieku ierocis”, to lietojuši arī turīgāki karavīri, arī kopā ar zobenu un vāli. Tāpat, esot vienai no pēdējām šķēpu attīstības formām viduslaikos, G tipa šķēpi saglabā plaša pielietojuma kaujas ieroča īpašības – tos izmanto gan jātnieki, gan kājnieki. Saistot rakstīto avotu ziņas ar apskatītā viduslaiku arheoloģiskā materiāla liecībām, jāsecina, ka šķēps bijis viens no svarīgākajiem vietējo iedzīvotāju bruņojuma elementiem viduslaiku beigās (t.i., 16. gs.) – brīžiem pat vienīgais. Tomēr kā uzbrukuma ieroči skaldņotās uzmavas šķēpu gali plašāk lietoti kopā ar cirvi un/vai dunci, par ko liecina tieši šo trīs ieroču formu biežie atradumi vienā kapa inventārā.

Latvijas arheoloģiskajā materiālā G tipa šķēpu gali sastopami paralēli masīvajiem apaļās uzmavas šķēpu galiem. Šķēpu vidū G tipa eksemplāri visizplatītākie ir 14.–15. gs., šie ieroči iezīmē pēdējās šķēpu attīstības formas, 17. gs. skaldņotās uzmavas šķēpu galus nomaina šķēpi ar diviem izlaidumiem, kas nodrošināja labāku ieroča iekātojumu un lielāku noturīgumu pret šķēpa gala lūšanu kaujā.¹⁶⁴ Kā liecina materiāla apskats, tipoloģiski daudzveidīgākie skaldņotās uzmavas šķēpu gali ir tieši 14. gs., kad pārstāvēti ir visi četri varianti (G 1, G 2,

G 3 un G 4). Līdzīga situācija bijusi Krievzemē, arī tur šķēpu galu tipoloģiskā daudzveidība samazinājusies jau 14. gadsimtā.¹⁶⁵ 15. gs. sākumā Latvijas arheoloģiskajā materiālā vēl saglabājās G 1 variants – šķēpu gali ar četrskaldņotu uznavu, 15. un 16. gs. – visplašāk izplatītais G 3 variants – ar astoņskaldņotu uznavu, bet 16. gs. gaitā šķēps arvien vairāk zaudēja savas primārā uzbrukuma ieroča funkcijas, to bruņojumā nomaina pīķi.

ATSAUCES

- ¹ *Арициховский А.* Русское оружие X–XII вв. // Доклады и сообщения исторического факультета МГУ. – Москва, 1946. – С. 3.
- ² *Indriķa hronika / No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri.* – Rīga, 1993. – II: 6; IX: 4; XXI: 4.
- ³ *Anteīns A.* Melnais metāls Latvijā. – Rīga, 1976. – 55. lpp.
- ⁴ *Окушотт Э.* Рыцарь и его доспехи. – Москва, 2007. – С. 36.
- ⁵ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977. – 81. lpp.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – Rīga, 1980. – 203. lpp.
- ⁸ *Atgāzis M.* Tuvciņas ieroči senā Latvijā 10.–13. gadsimtā. (Promocijas darba kopsavilkums, manuskripts mašīnrakstā, glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas nodaļā.) – Rīga, 1998. – 41., 49., 58., 59. lp.
- ⁹ Turpat. – 58., 59. lp., 28., 29. att.
- ¹⁰ Turpat. – 41., 49., 58., 59. lp.
- ¹¹ *Anteīns A.* Senās Latvijas damascētā tērauda šķēpu gali // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1962. – 4. laid. – 33.–47. lpp.; *Антеин А. К.* Дамасская сталь в странах Балтийского моря. – Рига, 1973. – С. 109, 110.
- ¹² *Apala Z.* Arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pili // Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā. – Rīga, 2002. – 151. lpp.; *Atgāzis M.* Izrakumi Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Rietumzemgalē // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1994. un 1995. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1996. – 20., 21. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi .. – 81. lpp.; *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – 234. lpp.
- ¹³ *Кирпичников А. Н.* Военное дело на Руси в XIII–XV вв. – Ленинград, 1976. – С. 103.
- ¹⁴ *Кирпичников А. Н.* Древнерусское оружие // Археология СССР: Свод археологических источников. – Москва, 1966. – С. 1–145.
- ¹⁵ Turpat. – 20.–22. lpp.
- ¹⁶ *Медведев Ф. А.* Оружие Новгорода Великого // Материалы и исследование по археологии. – Новгород, 1959. – С. 125–130.
- ¹⁷ *Kurila L.* Graves of the unburied: Symbolic Iron Age warrior burials in east Lithuania // *Archaeologia Baltica: Weapons, weaponry and man.* In memoriam Vytautas Kazakevičius. – Klaipėda, 2007. – Vol. 8. – P. 292–301; *Volkaitė-Kulikauskienė R.* Lietuviai IX–XII amžiais. – Vilnius, 1970. – P. 225–227.

- ¹⁸ Kivikoski E. Die Eisenzeit Finnlands: Bilderatlas und Text. – Helsinki, 1947. – S. 20, 54, 55.
- ¹⁹ Селиранд Ю. О. О северо-европейских копий из дамасской стали // Тезисы докладов VI Всесоюзной конференции по изучению Скандинавских стран и Финляндии. – Таллин, 1973. – Ч. 1. – С. 105–127.
- ²⁰ LNVM, VI 265: 648.
- ²¹ LNVM, VI 129: 184.
- ²² LNVM, VI 62: 1082.
- ²³ LNVM, VI 127: 64.
- ²⁴ LNVM, VI 131: 351, 683.
- ²⁵ LNVM, VI 234: 2661.
- ²⁶ LNVM, VI 122: 223.
- ²⁷ RVKM, RDM I – 264.
- ²⁸ AI 1376: 1, 2 (senlietas glabājas Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē).
- ²⁹ VINM 7223/1.
- ³⁰ JkNM 1557.
- ³¹ LNVM, VI 234: 2661.
- ³² LNVM, VI 131: 351.
- ³³ Berga T. Dobeles viduslaiku kapsētas monētas un to nozīme apbedīšanas rituālā (14.–17. gs.) // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2000. – 20. laid. – 32. lpp.
- ³⁴ Mugurēvičs Ē. Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā. – Rīga, 2008. – 113. lpp.
- ³⁵ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – 203. lpp.
- ³⁶ LNVM, VI 222: 225, 226, 226A, 224.
- ³⁷ Vijups A. Latvijas XIII–XVII gs. pakavsakts kā arheoloģiskais avots: Tipoloģiskā analīze. (Promocijas darbs, glabājas Latvijas Universitātes bibliotēkā.) – Rīga, 1998. – 10. tab.
- ³⁸ VINM 32.908.
- ³⁹ JkNM 1455: 6.
- ⁴⁰ AI 1236: 27 (senlieta glabājas Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē).
- ⁴¹ CVMM, CM 8325: 1.
- ⁴² LNVM, A 9477: 5.
- ⁴³ KNM 33. 387, 388.
- ⁴⁴ AI 1270: 1 (senlieta glabājas Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē).
- ⁴⁵ JkNM 1558.
- ⁴⁶ LdNM 2166.
- ⁴⁷ LdNM 1266.
- ⁴⁸ TMNM 6302.
- ⁴⁹ LNVM, A 9477: 5.
- ⁵⁰ AI 1270: 1 (senlieta glabājas Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē).
- ⁵¹ AI 1236: 27 (senlieta glabājas Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē).
- ⁵² KNM 33. 388.
- ⁵³ KNM 33. 387.

- ⁵⁴ LNVM, VI 131: 351.
- ⁵⁵ *Медведев Ф. А.* Оружие Новгорода Великого. – С. 127, 128.
- ⁵⁶ *Кирпичников А. Н.* Военное дело на Руси в XIII–XV вв. – С. 21.
- ⁵⁷ CVMM, CM 8325: 2.
- ⁵⁸ *Mugurēvičs Ē.* Die Funde der Hammeräxte und Hämmer aus Horn auf dem Territorium Lettlands und ihre mythologische Deutung // *Iš baltu kultūros istorijos.* – Vilnius, 2000. – P. 69.
- ⁵⁹ LNVM, VI 231: 1313.
- ⁶⁰ LNVM, VI 213: 8740.
- ⁶¹ LNVM, VI 265: 269, 642, 777, 881.
- ⁶² KPM III 3525.
- ⁶³ LNVM, VI 62: 2905, b.nr.
- ⁶⁴ LNVM, VI 70: 322.
- ⁶⁵ LNVM, VI 127: 2741, RDM I 2249.
- ⁶⁶ LNVM, VI 126: 174.
- ⁶⁷ LNVM, VI 87: 40.
- ⁶⁸ LNVM, VI 262: 75, 257
- ⁶⁹ LNVM, VI 18: 4.
- ⁷⁰ LNVM, VI 234: 2662, 2885, 3212, 3241.
- ⁷¹ LNVM, A: 816; CVMM, CM 8324: 4, CM 8333: 3.
- ⁷² LNVM, A 12552: 1.
- ⁷³ LNVM, A 7314: 23.
- ⁷⁴ VVM 29022/24, 401.
- ⁷⁵ MNM 41365: 6.
- ⁷⁶ LNVM, VI 98: 72.
- ⁷⁷ LNVM, VI 88: 90, 216.
- ⁷⁸ LNVM, A 7383: 1, A 7384: 1.
- ⁷⁹ LNVM, A 12228: 74.
- ⁸⁰ LNVM, A 9150: 1, A 8792: 2, A 9153: 2, A 8796: 2, A 8797: 3.
- ⁸¹ LNVM, A 13536: 89.
- ⁸² LNVM, A 10067: 4, A 8044:14
- ⁸³ VINM, pk 8250.
- ⁸⁴ KNM 1470.
- ⁸⁵ VRVM 23729.
- ⁸⁶ VVM 30003/265.
- ⁸⁷ LNVM, A 7375: 6.
- ⁸⁸ RkNM 1435.
- ⁸⁹ LNVM, A 8170: 86, A 8571: 663, 665, A 10994: 1345, 1362, 1363, 1791, A 8326: 116; TNMM 7399, 7409, 7410.
- ⁹⁰ LNVM, A 7545: 1–2.
- ⁹¹ TNMM 11838.
- ⁹² LNVM, A 9477: 4, 6.
- ⁹³ LNVM, A 7506: 23, 688.
- ⁹⁴ *Atgāzis M.* Izrakumi Dreņģeru – Čunkānu kapulaukā un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Rietumzemgalē // *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1994. un 1995. gada pētījumu rezultātiem.* – Rīga, 1996. – 20. lpp., 4. att.: 1.
- ⁹⁵ KNM 1592.
- ⁹⁶ KNM 1536.

- ⁹⁷ AI 1720: 2 (senlieta glabājas Tartu Universitātes Filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas institūta Arheoloģijas kabineta krātuvē).
- ⁹⁸ RkNM 7110.
- ⁹⁹ LNVM, A 9071: 3.
- ¹⁰⁰ LNVM, VI 234: 2662.
- ¹⁰¹ LNVM, A: 816; CVMM, CM 8324: 4.
- ¹⁰² LNVM, A 7314: 23.
- ¹⁰³ LNVM, A 7383: 1.
- ¹⁰⁴ LNVM, VI 88: 216.
- ¹⁰⁵ LNVM, A 8170: 86, A 8571: 666, A 10994: 1362, 1791.
- ¹⁰⁶ *Шноре Э. Д.* Погребения жальничного типа на северо-востоке Латвии // LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1980. – Nr. 12. – 39. lpp.
- ¹⁰⁷ Turpat.
- ¹⁰⁸ VVM 29022/21.
- ¹⁰⁹ LNVM, VI 262: 74.
- ¹¹⁰ LNVM, VI 262: 76.
- ¹¹¹ *Vasks A.* Pārskats par 1971. gada izrakumiem Rēzeknes apr. Bērzgales pag. Sarkaņu c. Vaidu kapos. (Glabājas LU LVI AMK.)
- ¹¹² *Radiņš A.* Pārskats par 1983. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Kuciņu senkapos. (Glabājas LNVM Arheoloģijas nodaļā.)
- ¹¹³ LNVM, A 7314: 1–25.
- ¹¹⁴ CVMM, CM 8333: 3.
- ¹¹⁵ CVMM, CM 8333: 7.
- ¹¹⁶ *Apala Z.* Arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pili. – 150. lpp.
- ¹¹⁷ LNVM, VI 213: 8740.
- ¹¹⁸ Turpat.
- ¹¹⁹ Императорский Эрмитаж: Указатель отделения средних веков и эпохи возрождения. Часть I: Собрание оружия / Сост. Э. Ленцъ. – Санкт-Петербург, 1908. – С. 196.
- ¹²⁰ *Šturms E.* Izrakumi Valgāles Veģu ugunskaļos // Vēstures atziņas un tēlojumi. – Rīga, 1937. – 365. lpp.
- ¹²¹ *Šturms E.* Vilkumuižas ezera atradumi // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 2. – 78. lpp.
- ¹²² *Berga T.* Augšdaugavas 14.–17. gadsimta senvietas: No Krāslavas līdz Sluītišķiem. – Rīga, 2007. – 25. lpp.
- ¹²³ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – 188., 193. lpp.
- ¹²⁴ *Шноре Э. Д.* Погребения жальничного типа на северо-востоке Латвии. – С. 39.
- ¹²⁵ *Apala Z.* Arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pili. – 150. lpp.
- ¹²⁶ VVM 29022/29, 30.
- ¹²⁷ LNVM, A 8571: 666, A 10994: 1361.
- ¹²⁸ LNVM, A 8795: 2.
- ¹²⁹ *Šturms E.* Izrakumi Valgāles Veģu ugunskaļos. – 3. tab.
- ¹³⁰ *Kontny B.* Foreign influences on the weaponry of Bogaczewo and Sudovian cultures. The case of the shafted weapon // Archaeologia Baltica: Weapons, weaponry and man. In memoriam Vytautas Kazakevičius. – Klaipēda, 2007. – Vol. 8. – P. 124.
- ¹³¹ *Šturms E.* Izrakumi Valgāles Veģu ugunskaļos. – 365. lpp.
- ¹³² *Šturms E.* Vilkumuižas ezera atradumi. – 78. lpp.

- ¹³³ *Atgāzis M.* Tuvciņas ieroči senā Latvijā 10.–13. gadsimtā. – 58. lpp.
- ¹³⁴ *Anteins A.* Senās Latvijas damascētā tērauda šķēpu gali. – 44., 45. lpp.
- ¹³⁵ *Atgāzis M.* Tuvciņas ieroči senā Latvijā 10.–13. gadsimtā. – 36. lpp.
- ¹³⁶ *Šturms E.* Izrakumi Valgāles Veģu ugunskaļos. – 351.–354. lpp.
- ¹³⁷ *Шноре Э. Д.* Погребения жальничного типа на северо-востоке Латвии. – С. 39.
- ¹³⁸ *Daiga J.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Dobeles kapsētā 1982. gadā. (Glabājas LU LVI AMK.)
- ¹³⁹ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – 173. att.
- ¹⁴⁰ *Berga T.* Augšdaugavas 14.–17. gadsimta senvietas: No Krāslavas līdz Slutišķiem. – 25. lpp., 34. att.
- ¹⁴¹ *Radiņš A.* Pārskats par 1983. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Kuciņu senkaļos.
- ¹⁴² *Elksnīte E.* Jaunpiebalgas uzkalniņu kapi // Filologu biedrības raksti. – 1935. – Nr. 15. – 132. lpp.
- ¹⁴³ LNVM, A 7314: 23, 24.
- ¹⁴⁴ *Vasks A.* Pārskats par 1971. gada izrakumiem Rēzeknes apr. Bērzgales pag. Sarkaņu c. Vaidu kaļos.
- ¹⁴⁵ LNVM, A 7545: 1–2.
- ¹⁴⁶ LNVM, VI 265: 269.
- ¹⁴⁷ LNVM, VI 265: 648.
- ¹⁴⁸ LNVM, VI 265: 777.
- ¹⁴⁹ LNVM, VI 131: 683.
- ¹⁵⁰ LNVM, VI 70: 322.
- ¹⁵¹ LNVM, VI 127: 64.
- ¹⁵² *Кирпичников А. Н.* Древнерусское оружие. – С. 9.
- ¹⁵³ LNVM, VI 7967: 45.
- ¹⁵⁴ *Bunge F. G. von.* Der Orden der Schwertbrüder: Stiftung, Verfassung und Auflösung. – Leipzig, 1875. – S. 29.
- ¹⁵⁵ *Кирпичников А. Н.* Древнерусское оружие. – С. 21.
- ¹⁵⁶ *Švābe A.* Straumes un avoti. III. – New York, 1965. – 59. lpp.
- ¹⁵⁷ Turpat.
- ¹⁵⁸ *Dunsdorfs E.* Mūžīgais latviešu karavīrs. – Melbourne, 1966. – 129. lpp.
- ¹⁵⁹ *Švābe A.* Latviešu zemnieks 16. gs. historiogrāfijā // *Senatne un Māksla.* – 1936. – Nr. 4. – 42. lpp.
- ¹⁶⁰ *Bettmann J.* Weaponry and weapon burial practice in Central Germany in the Late Roman Iron Age and the Migration Period // *Archaeologia Baltica: Weapons, weaponry and man. In memoriam Vytautas Kazakevičius.* – Klaipēda, 2007. – Vol. 8. – P. 80, 81.
- ¹⁶¹ *Kontny B.* Foreign influences on the weaponry of Bogaczewo and Sudovian cultures. The case of the shafted weapon. – P. 119–126.
- ¹⁶² *Kurila L.* Graves of the unburied: Symbolic Iron Age warrior burials in east Lithuania. – P. 296; *Volkaitė-Kulikauskienė R.* Lietuviai IX–XII amžiais. – P. 225–227.
- ¹⁶³ *Zemītis G.* Apbedījumi ar speciāli bojātu kapa inventāru // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.* – 2003. – Nr. 2. – 16. lpp.
- ¹⁶⁴ *Latvijas PSR arheoloģija.* – Rīga, 1974. – 304. lpp.
- ¹⁶⁵ *Кирпичников А. Н.* Военное дело на Руси в XIII–XV вв. – С. 20.

SAĪSINĀJUMI

A	– Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas kolekcija
AI	– Tallinas Universitātes Vēstures institūta (<i>Tallina Ülikooli Ajaloo Instituut</i>) kolekcija
CM	– Cēsu vēstures un mākslas muzeja kolekcija
CVMM	– Cēsu vēstures un mākslas muzejs
JkNM	– Jēkabpils novadpētniecības muzejs
KNM	– Kuldīgas novada muzeja kolekcija
KPM	– bij. Kurzemes provinces muzeja kolekcija, tagad glabājas Ģederta Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā
LdNM	– Ludzas novadpētniecības muzeja kolekcija
LNVM	– Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
LU LVI AMK	– Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve
MNM	– Madonas novadpētniecības muzejs
RDM	– bij. Rīgas Doma muzeja kolekcija, tagad glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā
RkNM	– Rēzeknes novadpētniecības muzejs
RVKM	– Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs
TMNM	– Tukuma mākslas un novadpētniecības muzeja kolekcija
TNMM	– Talsu novada muzeja kolekcija
VI	– LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas kolekcijas, tagad glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā
VINM	– Valmieras novadpētniecības muzejs
VRVM	– Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja kolekcija
VVM	– Ventspils vēstures muzeja kolekcija

Rūdolfis Brūzis

SPEARHEADS WITH FACETTED SOCKETS
IN LATVIAN ARCHAEOLOGICAL MATERIAL
OF THE 14TH–16TH CENTURIES

Summary

The source material for this article consists of 102 spearheads with faceted sockets, which come from 54 findspots in Latvia. Most of them come from western Latvia (44 finds), especially northern Kurzeme (39 finds). In the eastern part of Latvia, finds of spearheads with faceted sockets are less common (39 finds), while 19 finds come from the archaeological material of the medieval castles and burial sites along the Lower Daugava.

Such weapons appear in Latvian archaeological material at the turn of the 14th century. In the typology of Māris Atgāzis, these spearheads are identified as Type G. It is in the 14th century that Type G spears show the greatest variation in form – all three variants of Type G spearhead sockets (G 1 – with four faces, G 2 – with six faces, both variants used in the 14th century, G 3 – with eight faces, used in the 14th–16th centuries, G 4 – with ten faces, used in the 14th century). These spearheads emerged following the development of defensive armaments: the faceted sockets provided a more effective attachment of the spearhead to the haft.

Type G spearheads played an important role in the armament of both cavalry and infantry. As the archaeological material from burial places shows, until the end of the 16th century Type G spears were most commonly used in battle in combination with axes, daggers, swords and maces.

The material provides evidence of trends of armament unification, when the spread of one spear type resulted not only from a developed arms trade, but also from the indigenous people's ties with the military power of Livonia. On the other hand, the presence of different variants of these spears indicates that a degree of variety of forms of these stabbing weapons continued.

In this article a detailed typology and dating of medieval spearheads with faceted sockets in Latvia is presented for the first time.

Iesniegts 29.06.2009.